

พิธีกรรมบวชต้นไม้: มโนทัศน์คลาดเคลื่อนของแบบเรียนสังคมศึกษา
ในประเทศไทย

Tree ordination rituals: Misconception of Social Studies Textbooks
in Thailand

ฉัตรธิดา หยุคง

Chatthida Yukhong

โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (ฝ่ายมัธยมศึกษา)
คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
Demonstration School Prince of Songkla University (Secondary School),
Faculty of Education, Prince of Songkla University, Pattani Campus, Thailand
Corresponding Author, E-mail: chatthida.y@psu.ac.th

Received November 8, 2022; Revised November 28, 2022; Accepted November 28, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอ มโนทัศน์คลาดเคลื่อนของแบบเรียนวิชาสังคมศึกษาในประเทศไทยผ่านการศึกษาพิธีกรรมบวชต้นไม้ เป็นการนำเสนอถึงจุดมุ่งหมายในการประกอบพิธีกรรมที่มีหลายมิติ มิใช่แค่เพียงการอนุรักษ์ธรรมชาติเท่านั้น ผลการศึกษา พบว่า พิธีกรรมบวชต้นไม้เกิดขึ้นเพื่อการตอรองในมิติที่หลากหลาย คือ 1) การตอรองความเชื่อดั้งเดิมกับหลักพุทธศาสนา 2) การตอรองพิธีกรรมบวชต้นไม้กับหลักทางพุทธศาสนา 3) การตอรองพิธีกรรมบวชต้นไม้กับความสัมพันธ์ทางอำนาจ และ 4) การตอรองพิธีกรรมบวชต้นไม้ผ่านศาสตร์ โดยพิธีกรรมบวชต้นไม้ สะท้อนให้เห็นถึงการเลื่อนไหลของความสัมพันธ์ภายใต้พิธีกรรมบวชต้นไม้ที่แฝงไว้ซึ่งปฏิบัติการทางสังคม สัญญา และความสัมพันธ์เชิงอำนาจในปรากฏการณ์ ทั้งนี้การเลื่อนไหลของความสัมพันธ์ มิได้ปรากฏในลักษณะที่ตายตัว แต่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามบริบทเงื่อนไขที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ทางสังคม โดยพิธีกรรมบวชต้นไม้ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างอำนาจและการตอรองของความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นกับกลุ่มคนต่าง ๆ อาทิ กลุ่มประชาสังคม คณะสงฆ์ และหน่วยงานภาครัฐ และหากผู้สอนและสถานศึกษาสร้างการรับรู้และความเข้าใจให้แก่ผู้เรียนในมิติที่หลากหลาย ย่อมจะเป็นพื้นฐานให้แก่ผู้เรียนเกิดการรับรู้และเข้าใจต่อปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคมมากขึ้น

คำสำคัญ: พิธีกรรมบวชต้นไม้; มโนทัศน์คลาดเคลื่อน; แบบเรียนสังคมศึกษา; สังคมศาสตร์; ปฏิบัติการทางสังคม

Abstract

This article aims to present the misconception of social studies textbooks in Thailand through the study of the tree ordination ceremony. It presents the purpose of performing a ritual that has many dimensions. It is not just about preserving nature. The results of the study revealed that tree ordination rituals occur for negotiation in various dimensions: 1) negotiating traditional beliefs with Buddhism 2) negotiating tree ordination with Buddhist principles 3) negotiating Tree ordination and power relations and 4) negotiation of tree ordination through semiotics. Tree ordination ceremony reflects the flow of relationships under the latent tree ordination rites that hold social action, signs, and power relations in phenomena. However, the flow of the relationship does not appear in a fixed manner but can be adjusted according to the context and conditions that occur in each social area. Tree ordination rituals is not just the care and conservation of nature only. But the tree ordination ritual is used as a tool to build power and bargaining for relationships with different groups such as people, clergy, or government agencies. If teachers and educational institutions create awareness and understanding for learners in various dimensions It will be the basis for learners to perceive and understand more social phenomena.

Keywords: Tree Ordination Ritual; Misconceptions; Social Studies Textbook; Semiotics; Practices

บทนำ

การดำรงอยู่ของมนุษย์ในสังคมต่างมีประเพณีและพิธีกรรมที่เฉพาะของตน ซึ่งพิธีกรรม นับเป็น เรื่องที่เกี่ยวข้องกับประเพณีและวัฒนธรรม ประกอบกับเป็นเครื่องมือในการสร้างความสามัคคีความกลมเกลียวที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกในสังคม Emile Durkheim นิยามพิธีกรรม หมายถึง กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของความประพฤติ ที่กำหนดว่ามนุษย์ควรวางตัวอย่างไรต่อหน้าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (Fuengfusakun, 2006) สัมพันธ์กับที่ Susan M. Darlington (2016) กล่าวถึงพิธีกรรมว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของพระพุทธศาสนา และนิยามพิธีกรรม คือการถ่ายทอดประสบการณ์ออกมาทางกายในรูปหรือนัยที่ผนวก และถ่ายทอดนัยยะทางจิตวิญญาณและการเมืองไปพร้อม ๆ กัน (Kanchanaphan, 2006) จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมเป็นสิ่งที่กำหนดกรอบการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์ ขณะเดียวกันได้หลอมรวมความเชื่อ ความร่วมมือ เพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ที่เคลื่อนไหวทางศาสนาไปในทิศทางเดียวกัน

สำหรับประเทศไทย ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศนับถือในพุทธศาสนา พิธีกรรมต่าง ๆ จึงมีความสัมพันธ์อยู่กับพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร การไหว้พระสวดมนต์ การทำบุญในเทศกาลวัน

สำคัญ (Phengkaew, 2019) นอกจากนี้พิธีกรรมที่ปรากฏในบริบททางสังคมได้มีส่วนสัมพันธ์กับวิถีชีวิตและธรรมชาติ ซึ่งเป็นความเชื่อ ภูมิปัญญา หรืออุบาย โดยมีวัตถุประสงค์อย่างหลากหลายที่ส่งผลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ และปรากฏพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้นจำนวนมากมาแยกต่างหากตามบริบทของพื้นที่ เช่น การทำขวัญข้าว การสืบชะตาสายน้ำ การนับถือผีการปลูกป่า และการบวชต้นไม้ เป็นต้น (Songsiri, 2007) พิธีกรรมบวชต้นไม้ นับเป็นหนึ่งในพิธีกรรมที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาป่าไม้ หรือพื้นที่ทางธรรมชาติ รวมถึงเป็นพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา (Wallipodom, 2017) ทั้งนี้การเกิดขึ้นของพิธีกรรมมีจุดมุ่งหมาย เพื่อสร้างความร่วมมือของสมาชิกภายในชุมชนและใช้พิธีกรรมเป็นอุบายที่จะดึงดูดความสนใจของชาวบ้าน โดยในบางพื้นที่อาจมีการใช้พิธีกรรมซึ่งชาวบ้านคุ้นเคยมาผสมผสานกับความหมายใหม่ และแนวคิดทางจิตวิญญาณของชุมชน จนนำไปสู่พิธีกรรมการอนุรักษ์ต้นไม้ ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่แสดงถึงความเคารพ ความกตัญญู ความกลัว ความอ่อนน้อม การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งเหนือธรรมชาติ

แบบเรียนสังคมศึกษาของประเทศไทย กล่าวถึงการบวชต้นไม้ในลักษณะของการกระทำ เพื่อวัตถุประสงค์ทางการอนุรักษ์ต้นไม้และป่าไม้เท่านั้น แต่ในปรากฏการณ์ความเป็นจริง พิธีกรรมบวชต้นไม้ นับเป็นพิธีกรรมแห่งปฏิบัติการทางสังคม เพื่อต่อรองอำนาจของความสัมพันธ์ในมิติต่าง ๆ โดยนำมาซึ่งผลประโยชน์ที่มีต่อกลุ่มคนบางกลุ่มในพื้นที่ และเชื่อมโยงสัมพันธ์ถึงการสร้างพื้นที่ของกลุ่มคน เพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการดูแลจัดการพื้นที่ สิทธิการใช้สอยทรัพยากร รวมถึงสิทธิการกำหนดและควบคุมกลุ่มคนในการเข้าถึงพื้นที่ดังกล่าว ทั้งนี้หากมองพิธีกรรมดังกล่าวอย่างผิวเผิน โดยขาดการไตร่ตรอง อาจทำให้เกิดแง่มุมที่ยึดติดเพียงมิติเดียว แต่การศึกษาในครั้งนี้อยู่ศึกษาจึงต้องการนำเสนอมิติความสัมพันธ์ที่หลากหลายผ่านพิธีกรรมบวชต้นไม้ เพื่อช่วยขยายการรับรู้ สร้างความเข้าใจ และมองเห็นความซับซ้อนของความสัมพันธ์ภายใต้ปรากฏการณ์พิธีกรรมบวชต้นไม้มิติต่าง ๆ มากขึ้น จนนำไปสู่การเปิดมิติมุมมองต่อปรากฏการณ์พิธีกรรมบวชต้นไม้ของแบบเรียนสังคมศึกษาในประเทศไทย

พิธีกรรมบวชต้นไม้กับมโนทัศน์ตลาดเคลื่อนในแบบเรียนสังคมศึกษา

พิธีกรรมบวชต้นไม้ นับเป็นหนึ่งในพิธีกรรมที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับการดูแลรักษาป่าไม้หรือพื้นที่ทางธรรมชาติ รวมถึงเป็นพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับพุทธศาสนา ซึ่งจะพบเห็นพิธีกรรมดังกล่าวได้ในภูมิภาคต่าง ๆ (Wallipodom, 2017) (ดังภาพที่ 1) เพื่อสร้างความร่วมมือของสมาชิกภายในชุมชนและใช้พิธีกรรมเป็นอุบายที่จะดึงดูดความสนใจของชาวบ้าน นอกจากนี้การประกอบพิธีกรรมบวชต้นไม้เปรียบเสมือนเป็นพื้นที่ปฏิสัมพันธ์ของการต่อสู้อำนาจกับอำนาจ กลุ่มคนอื่น และระบบทุนนิยม โดย Diana Taylor เปรียบเทียบว่า พิธีกรรม เป็น “การแสดง” ในที่สาธารณะประเภทหนึ่ง ที่แสดงออกถึงการประท้วง

เรียกร่อง หรือการแสดงสิทธิของตน ดังกรณีการเรียกร่องของบุตรที่ต้องสูญเสียพ่อแม่พี่น้องจากการหายสาบสูญสมัยสงครามโลกในอาร์เจนตินา ได้จัดการแสดงและพิธีกรรมกระตุ้นให้ย้อนนึกถึงอาชญากรรมที่เกิดขึ้น เพื่อเรียกร่องให้รัฐบาลสมควรต้องรับผิดชอบ (Fuengfusakun, 2008) เช่นเดียวกับในประเทศไทยได้จัดพิธีกรรมบวชต้นไม้ เพื่อเป็นเครื่องมือต่อรองและเรียกร่องต่อภาครัฐที่พยายามเข้าควบคุมพื้นที่

ภาพที่ 1 การประกอบพิธีกรรมบวชต้นไม้ในประเทศไทย

พิธีกรรมบวชต้นไม้ จึงเป็นกลวิธีที่ยังการลักลอบตัดไม้ทำลายป่า และเป็นกุศโลบาย ห้ามมิให้คนตัดไม้ทำลายป่า เพราะคนไทยเป็นชาวพุทธที่นับถือพระ ซึ่งต้นไม้ต้นใดที่ผ่านการบวชแล้วนั้น ชาวบ้านจะไม่ตัดเด็ดขาด (Provost Nanthakhun, n.d.) ทั้งนี้พิธีกรรมบวชต้นไม้ บางครั้งอาจเรียกว่าการบวชป่า หรือบวชต้นไม้ โดย Athittaya (1997) ได้นิยามไว้ว่าเป็นการอนุรักษ์ป่าไม้ในเขตต้นน้ำลำธาร และผสมความเชื่อระหว่างผี พุทธ พราหมณ์ ซึ่งไม่ว่าจะเรียกชื่อใด ล้วนแต่สื่อถึงการประกอบพิธีกรรมเพื่อการอนุรักษ์ต้นไม้ เช่นเดียวกันการประกอบพิธีกรรมบวชต้นไม้ที่มีลักษณะแตกต่างกันตามบริบทความสัมพันธ์ของพื้นที่ ซึ่งพิธีกรรมบวชต้นไม้ไม่ได้เกิดขึ้นสืบเนื่องจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนาเท่านั้น หากแต่เป็นความเชื่อที่มีมาเนิ่นนานภายในชุมชน และอาจเป็นความเชื่อที่ไม่ได้เกี่ยวพันกับพระพุทธศาสนา แต่กลับสร้างความเคารพนับถือให้กับชุมชนได้เช่นเดียวกัน

ช่วงประเทศไทยเข้าสู่การพัฒนาในด้านต่าง ๆ ภาครัฐเริ่มที่จะเข้าควบคุมดูแลพื้นที่ในส่วนภูมิภาค เพื่อสร้างสาธารณูปโภค และควบคุมการผลิตของชุมชน ซึ่งจากการดำเนินนโยบายของภาครัฐได้นำไปสู่การเกิดผลที่เป็นคู่ตรงข้ามของการพัฒนา นั่นก็คือการทำลายพื้นที่ป่าไม้ของชุมชน ดังที่ปรากฏในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้จัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยสนับสนุนให้เกษตรกรเปลี่ยนมาปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเหตุให้มีการถางป่าเพิ่มขึ้น เพื่อทำการเกษตรและพัฒนาพื้นที่ป่าให้เจริญสอดคล้องกับการศึกษาของ Khuhacharoen (1991) ศึกษาการปลูกยูคาลิปตัสในเขตพื้นที่ป่าสงวน จังหวัดน่าน โดยเจ้าหน้าที่โยกย้ายประชากรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ดังกล่าว และพากันโค่นล้มต้นไม้ในเขตป่าสงวน เพื่อ

เปิดพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกยุคดิจิทัล เพราะมองว่า ป่าฝืนเก่าทำเงินไม่ได้ก็ต้องโค่นล้มมันลงให้หมด เพื่อที่จะได้ปลูกป่าเศรษฐกิจแทน ดังนั้นส่งผลให้พระที่อยู่อาศัยในชุมชนต่างต้องสวมบทบาทเป็นพระนักพัฒนาชุมชน ดำเนินการตามแนวทางต่าง ๆ เพื่อรักษาสีเขียวแวดล้อมในชุมชน และขณะเดียวกันก็เป็น การต่อรองต่ออำนาจภาครัฐ พิธีกรรมบวชต้นไม้จึงกลายเป็นพิธีกรรมแห่งการต่อรองความสัมพันธ์ เพื่อ เข้าควบคุมและดูแลพื้นที่ทางธรรมชาติ

หากแต่ในแบบเรียนสังคมศึกษา มีการอธิบายถึงปรากฏการณ์พิธีกรรมบวชต้นไม้ในมิติเดียว ดังเช่นในแบบเรียนสังคมศึกษาตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 สารคดี 2 หน้าที่พลเมือง วัฒนธรรม และการดำเนินชีวิตในสังคม ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 กล่าวถึงพิธีกรรมบวชต้นไม้ไว้ว่า “การบวชต้นไม้เป็นภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ต้นไม้ของชาวบ้าน คนในพื้นที่กับส่วนรวม เพื่อรักษา ต้นไม้และป่าไม้ที่เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาต้นน้ำ ลำธาร” (Institute for Academic Quality Development, 2016) นอกจากนี้ปรากฏในแบบเรียนสังคมศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย กล่าวถึงพิธีกรรมบวชต้นไม้ไว้ ว่า “ภูมิปัญญาที่จัดเป็นวิถีทางในการอนุรักษ์ปกป้องรักษา เป็นการแก้ปัญหาให้กับสังคมส่วนรวมให้มีความ เป็นอยู่อย่างสงบสุข ดังจะเห็นได้จาก การที่ชาวบ้านร่วมกันบวชให้กับต้นไม้ใหญ่ โดยใช้ผ้าเหลือง พันไว้รอบต้น โดยอ้างว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่เป็นการป้องกันมิให้มีการตัดไม้ทำลายป่าได้อีกวิธีหนึ่ง” (Institute for Academic Quality Development, 2013)

ข้อความในข้างต้นจากแบบเรียนสังคมศึกษา อธิบายถึงปรากฏการณ์พิธีกรรมบวชต้นไม้ สะท้อน ให้เห็นถึงมโนทัศน์คลาดเคลื่อนที่เกิดขึ้นในแบบเรียนดังกล่าว โดยสร้างความรู้และความเข้าใจต่อพิธีกรรม บวชต้นไม้ในลักษณะที่ตายตัว และมองเพียงมิติเดียว ทั้งนี้หากมองพิธีกรรมดังกล่าวอย่างผิวเผิน โดยขาด การไตร่ตรอง อาจทำให้เกิดแง่มุมที่มองเป็นเพียงเพื่อการอนุรักษ์ต้นไม้ และการสร้างความร่วมมือของคน ในชุมชนเท่านั้น แต่การศึกษาในครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงต้องการนำเสนอมิติความสัมพันธ์ที่หลากหลายผ่าน พิธีกรรมบวชต้นไม้ โดยนำแนวคิดทางสังคมวิทยามาใช้เป็นแนวทางการวิเคราะห์ เพื่อช่วยขยายการรับรู้ สร้างความเข้าใจ และมองเห็นความซับซ้อนของความสัมพันธ์ภายใต้ปรากฏการณ์พิธีกรรมบวชต้นไม้มิติ ต่าง ๆ มากขึ้น จนนำไปสู่การเปิดมิติมุมมองต่อปรากฏการณ์พิธีกรรมบวชต้นไม้ของแบบเรียนสังคมศึกษา ในประเทศไทยในลักษณะของการเป็นพิธีกรรมที่อยู่บนพื้นที่ทางความสัมพันธ์ในฐานะเป็นปฏิบัติการทาง สังคมที่แฝงไว้ซึ่งระบบสัญลักษณ์และอำนาจ ก็จะช่วยขยายมุมมองการทำความเข้าใจของผู้เรี ยนต่อ ปรากฏการณ์ดังกล่าว รวมถึงเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่การเข้าใจต่อปรากฏการณ์อื่น ๆ ได้กว้างมากยิ่งขึ้น

แนวคิดและกระบวนการสร้างมโนทัศน์การบวชต้นไม้

การศึกษา “พิธีกรรมบวชต้นไม้: มโนทัศน์คลาดเคลื่อนของแบบเรียนสังคมศึกษาในประเทศไทย” เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจในความซับซ้อนของความสัมพันธ์ภายใต้ปรากฏการณ์พิธีกรรมบวชต้นไม้ จึงจำเป็นต้องใช้แนวคิดต่าง ๆ เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ และสะท้อนให้เห็นมิติความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลาย รวมถึงสัมพันธ์ต่อมโนทัศน์คลาดเคลื่อนที่เกิดขึ้นในแบบเรียนสังคมศึกษาของประเทศไทย โดยการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย 3 แนวคิด คือ แนวคิดการปฏิบัติการทางสังคม (Practices) แนวคิดสัญศาสตร์ (Semiotics) และแนวคิดอำนาจ (Power) มีรายละเอียดดังนี้

1. แนวคิดการปฏิบัติการทางสังคม (Practices) ของ Pierre Bourdieu ได้นำเสนอ มโนทัศน์ “โครงสร้างที่ทั้งกำหนดและถูกกำหนด” ซึ่งโครงสร้างจะมีคุณสมบัติของการกำหนดขอบเขตของการกระทำ และสร้างกระบวนการรับรู้และประเมินค่า (Bourdieu, 1972) และในอีกมุมมองหนึ่ง Bourdieu ให้ความสำคัญโดยเน้นมิติของการครอบงำทางอำนาจที่เรียกว่า สนาม (field) ซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นที่ที่องค์ประกอบต่าง ๆ เช่น สถาบัน องค์กร กลุ่ม ได้นิยามคุณสมบัติด้วยความแตกต่างจากองค์ประกอบอื่น ๆ เป็นพื้นที่ของกระบวนการผลิต การไหลเวียนและครอบครองชนิดต่าง ๆ (Sa-ngiampaisansuk, 2007) นอกจากนี้การพัฒนามโนทัศน์ของ Bourdieu เน้นพลังสร้างสรรค์ของปัจเจก และ Bourdieu มิได้มองว่าพิธีกรรมคือการกระทำที่คนทำตามกฎเกณฑ์พิเศษบางอย่าง แต่พิธีกรรมเป็นปฏิบัติการเชิงยุทธวิธี (Strategic Practices) ที่ปัจเจกจะสร้างโอกาสต่อรอง หรือตีความบริบทใหม่ และเน้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจในกระบวนการต่อรอง (Fuengfusakun, 2008) ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าปฏิบัติการจึงมิได้หมายถึงการกระทำใด ๆ ก็ได้ หากแต่หมายถึงการกระทำที่ปัจเจกเป็นผู้กระทำการ และสามารถหาช่องว่างในความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่จะปรับตำแหน่งแห่งที่ของตน (Bourdieu, 1985)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าแนวคิด “ปฏิบัติการทางสังคม” (Practices) เป็นแนวคิดที่สะท้อนถึงความเคลื่อนไหว และการทับซ้อนทางความสัมพันธ์ภายใต้ปรากฏการณ์ที่มีการต่อสู้ต่อรอง และนิยามการผสมผสานความเชื่อไว้ด้วยกัน ดังเช่นพิธีกรรมบวชต้นไม้อาจไม่ได้ทับซ้อนความสัมพันธ์ไว้แค่ด้านใดด้านหนึ่ง หากแต่แอบแฝงไว้ซึ่งการต่อรองความสัมพันธ์ด้านอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน โดยไม่ใช่เพื่อการอนุรักษ์ต้นไม้เท่านั้น แต่เต็มไปด้วยการต่อรองความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ เช่น การต่อรองความสัมพันธ์ในการจัดทำพิธีกรรมปลูกต้นไม้ที่ผสมผสานความเชื่อระหว่างการบูชาผีและพุทธศาสนา การต่อรองกับความเชื่อที่ขัดต่อหลักทางพุทธศาสนา การต่อรองกับอำนาจของรัฐที่มาพร้อมกับนโยบายของการพัฒนา และการใช้พิธีกรรมเป็นเครื่องมือตอบสนองของระบบทุนนิยม

2. แนวคิดสัญศาสตร์ (Semiotics) ของ Roland Barthes ศึกษากระบวนการสื่อความหมาย ซึ่งพิจารณาธรรมชาติของหน่วยสื่อความหมาย และขั้นตอนการทำงาน เพื่อทำความเข้าใจความหมายที่ถูก

สื่อออกมา โดยผ่านการศึกษาระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นภาพ กิริยาท่าทาง ดนตรี หรือการผสมผสานที่ซับซ้อนของสิ่งซึ่งประกอบกันเข้าเป็นพิธีกรรม ธรรมเนียมนิยม หรือมหรสพ (Bouissac, 1998) นอกจากนี้ สัญลักษณ์ (Sign) คือหน่วยสื่อความหมาย ประกอบด้วย 2 ส่วนคือ สิ่งที่เราเรียกหรือเขียนสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คือ รูปสัญลักษณ์ (Signifier) กับสิ่งที่เป็นความหมายที่สื่อออกมา หรือความหมายสัญลักษณ์ (Signified) (Chantawanit, 2012) ซึ่ง Prachakun (2006) กล่าวว่าภาษาสัญลักษณ์ คือถ้อยคำ รูปสัญลักษณ์ คือเสียงหรือตัวหนังสือ และความหมายสัญลักษณ์ คือแนวคิดที่เราเข้าใจจากถ้อยคำนั้น ซึ่งสื่อความได้ว่า สัญลักษณ์ มีได้สื่อความพิวเพียงขั้นเดียว แต่สามารถมีความหมายที่อยู่ลึกกว่านั้น โดยความหมายในระดับพิว (Denotative meaning) คือความหมายสัญลักษณ์ที่สื่อตรง ๆ ตามที่เห็น ส่วนความหมายระดับลึก (Connotative Meaning) คือความหมายที่แฝงซ่อนอยู่ (Fuengfusakun, 2008) กระบวนการสร้างมายาคติเรียกสิ่งที่เป็นผลผลิตของกระบวนการว่า มายาคติ (Myth/ Alibi/ Doxa) หรือความคิด ความเชื่อที่คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับโดยไม่ตั้งคำถาม และเป็นความคิดความเชื่อที่สอดคล้องกับระบบอำนาจที่ดำรงอยู่ในสังคมขณะนั้น (Charoensin-o-larn, 2002)

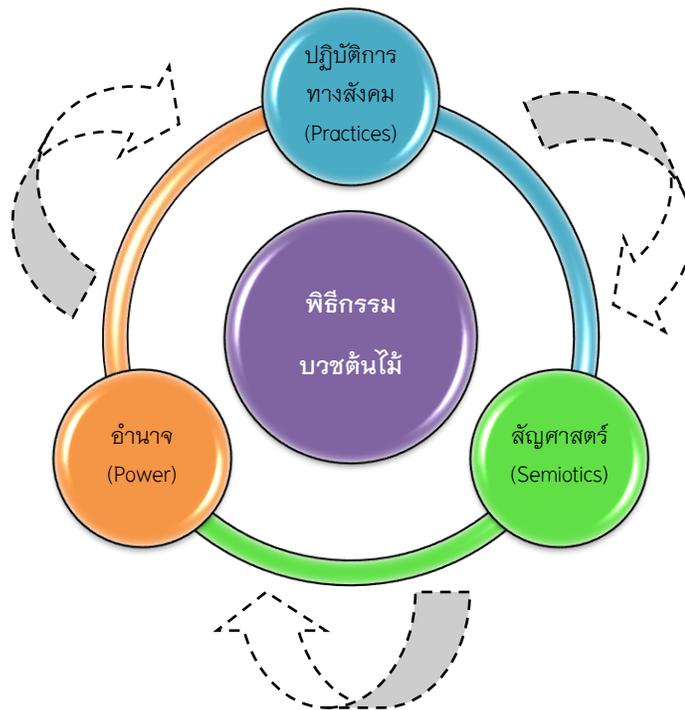
ทฤษฎีสัญศาสตร์ สะท้อนให้เห็นถึงความหมาย หรือการสื่อความที่แฝงภายใต้สัญลักษณ์ต่าง ๆ ที่มีได้สื่อความอย่างตรงไปตรงมา หากแต่ต้องอาศัยการรับรู้และเข้าใจในบริบททางสังคม เพื่อนำไปสู่การตีความนัยยะแอบแฝง ทั้งนี้ในการศึกษาพิธีกรรมบวชต้นไม้ เป็นพิธีกรรมที่แฝงไว้ด้วยมิติการสื่อความ อาทิ ความเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิการดูแลป่าไม้และธรรมชาติของคนในชุมชน ความเชื่อความเคารพบูชา คักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ การนำบทสวดทางพุทธศาสนามาใช้ประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างความศรัทธาให้แก่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม หรือการนำจักรพรรดามาใช้เชื่อมโยงสื่อถึงการเข้าสู่พิธีการบวชต้นไม้ เป็นต้น ซึ่งหากมองปรากฏการณ์ของพิธีกรรมอย่างขาดการเชื่อมโยงกับบริบทสังคม โครงสร้างและความเป็นมาอาจส่งผลให้มองเห็นพิธีกรรมบวชต้นไม้เป็นเพียงประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งเท่านั้น

3. แนวคิดอำนาจ (Power) ของ Michel Foucault โดยนิยามอำนาจ หมายถึงกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสังคมที่สถาปนา “อาณาจักรแห่งความจริง” (Regime of Truth) ชุดใดชุดหนึ่งขึ้นมาโดยกลุ่มคนที่มีอำนาจ และความจริงเหล่านี้จะนำไปสู่ปฏิบัติการทางสังคมมากมาย ทั้งระดับมหภาคและจุลภาค หรืออำนาจเป็นกระบวนการสร้าง ผลิตรูปแบบของความรู้ ความจริง ความเป็นธรรมชาติ หรือความเป็นปกติธรรมดาขึ้นมาชุดหนึ่งที่มีประโยชน์ต่อผู้มีอำนาจ หรือผู้สร้างวาทกรรม และการพยายามเก็บกกดปิดกั้นความรู้ ความจริงชุดอื่น ๆ (Foucault, 1982) และความคิดเกี่ยวกับอำนาจจากปฏิบัติการของวาทกรรมในมุมมอง Foucault จะเน้นความหมายที่เป็น “อำนาจชีวะ” (Bio-Power) การที่เติมแต่งคำว่าชีวะเข้าไปในอำนาจ ก็เนื่องมาจากโดยทั่วไปคนมักนึกถึงอำนาจในความคิดของ Max Weber ที่มองว่าอำนาจผูกติดอยู่กับผู้มีอำนาจ คือผูกติดอยู่กับตัวคน เช่น ถ้าตำรวจใส่เครื่องแบบก็มีอำนาจและความชอบธรรม ส่วนการที่ Foucault เพิ่มนัยของชีวะภาพให้กับอำนาจ เพื่อต้องการแยกแยะให้เห็นว่าอำนาจมีความหมาย

ต่างจาก Weber ตรงที่อำนาจมีชีวิต โดยไม่ยึดโยงผูกติดกับตัวคน หรือศูนย์กลาง แต่มีลักษณะคล้ายสิ่งมีชีวิตในตัวเอง ซึ่งสามารถเคลื่อนไหวไปมา และดำรงอยู่ทุกหนทุกแห่งอย่างฟุ้งกระจาย ไม่จำเป็นต้องมาจากความสัมพันธ์แบบจากบนลงล่าง หรือแบบล่างขึ้นบน แต่ขึ้นอยู่กับว่าใครจะหยิบฉวยมาใช้ได้ อำนาจจึงปรากฏอยู่ทุกหนทุกแห่ง (Kanchanaphan, 2010)

แนวคิดอำนาจ สะท้อนให้เห็นได้ว่าอำนาจที่มีมาได้หลายทิศทางทั้งแนวตั้งและแนวระนาบ ซึ่งอำนาจดังกล่าวไม่ได้ถูกผูกขาดกับผู้มีอำนาจทางสังคมเสมอไป แต่ทุกกลุ่มคนในสังคมกลับมีความสามารถในการใช้อำนาจเพื่อการนิยามตนเอง เพิ่มศักยภาพ สร้างการเคลื่อนไหวได้ด้วยกันทั้งสิ้น ดังในการศึกษาพิธีกรรมบวชต้นไม้ รัฐได้นำนโยบายการพัฒนาประเทศชาติมาใช้สร้างอำนาจในการควบคุมดูแลพื้นที่ป่า แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มพระและชาวบ้านได้สร้าง กลไกการสร้างอำนาจต่อรองผ่านพิธีกรรมบวชต้นไม้ เพื่อรวมกลุ่มเข้าดูแลพื้นที่ป่าอย่างชอบธรรม ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าการใช้อำนาจไม่ได้หยุดนิ่งกับอำนาจที่มาจากโครงสร้างทางสังคมเสมอไป แต่อำนาจเป็นไปในลักษณะที่ เคลื่อนไหว ฟุ้งกระจาย และโต้ตอบไปมา เพื่อสร้างศักยภาพ ความสามารถ หรือความเหนือกว่าของกลุ่มตนภายใต้บริบททางสังคม

การศึกษาพิธีกรรมบวชต้นไม้ โดยผ่านการนำแนวคิดปฏิบัติการทางสังคม (Practices) สัญลักษณ์ศาสตร์ (Semiotics) และอำนาจ (Power) มาใช้ในการวิเคราะห์นั้น นับว่าแนวคิดดังกล่าวสามารถขยายการรับรู้และความเข้าใจในมิติต่าง ๆ ที่ซับซ้อนมากยิ่งขึ้น โดยไม่สามารถแยกขาดออกจากกันได้ สืบเนื่องจากพิธีกรรมดังกล่าวเป็นไปในลักษณะของการไหลเวียนความสัมพันธ์ภายใต้พิธีกรรมบวชต้นไม้ได้ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2 มิติความสัมพันธ์ของแนวคิดกับพิธีกรรมบวชต้นไม้

จากภาพที่ 2 สะท้อนให้เห็นถึงการเลื่อนไหลของความสัมพันธ์ภายใต้พิธีกรรมบวชต้นไม้ที่แฝงไว้ซึ่งปฏิบัติการทางสังคม สัญญาในการสื่อความหมาย และความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ปรากฏขึ้นในปรากฏการณ์ดังกล่าว ทั้งนี้การเลื่อนไหลของความสัมพันธ์ มิได้ปรากฏในลักษณะที่ตายตัว แต่สามารถปรับเปลี่ยนไปตามบริบทเงื่อนไขที่เกิดขึ้นในแต่ละพื้นที่ทางสังคม

องค์ความรู้จากการศึกษา

การสร้างมโนทัศน์การบวชต้นไม้ของแบบเรียนสังคมศึกษาในประเทศไทย

มโนทัศน์พิธีกรรมบวชต้นไม้ของแบบเรียนสังคมศึกษาในประเทศไทย เป็นการกล่าวถึงพิธีกรรมบวชต้นไม้ในมิติที่สัมพันธ์กับประเพณี โดยกระทำการอนุรักษต้นไม้ ป่าไม้ และมีกระบวนการ หรือขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมอย่างไรเท่านั้น แต่หากมองโดยนำแนวคิดทางสังคมวิทยา มาช่วยในการขยายการรับรู้ และสร้างความเข้าใจถึงความซับซ้อนที่แฝงไว้ในพิธีกรรมดังกล่าว ประกอบด้วย 1. การต่อรองความเชื่อดั้งเดิมกับหลักพุทธศาสนา 2. การต่อรองพิธีกรรมบวชต้นไม้กับหลักทางพุทธศาสนา 3. การต่อรองพิธีกรรมบวชต้นไม้กับความสัมพันธ์ทางอำนาจ และ 4. การต่อรองพิธีกรรมบวชต้นไม้ผ่านสัญลักษณ์

1. การต่อรองความเชื่อดั้งเดิมกับหลักพุทธศาสนา

พิธีกรรมบวชต้นไม้มิได้เป็นกระบวนการแรกปฏิบัติต่อธรรมชาติเสมือนกับเป็นมนุษย์ แต่ในความเชื่อเดิมของชาวบ้านได้มองว่าธรรมชาติมีวิญญาณสถิตอยู่ ซึ่งก็มีปฏิสัมพันธ์กับวิญญาณเหล่านี้ในลักษณะเป็นระบบอาวสุโสของสังคม ซึ่งให้ความเคารพ โดยนำอาหารมาจัดวางบริเวณใต้ต้นไม้ หรือนำมาผ้าสีต่าง ๆ มาผูกต้นไม้ โดยในภายหลังเมื่อพระภิกษุและชุมชนเริ่มหันมาให้ความสนใจในการดูแลภายในชุมชน จึงเริ่มมีการจัดทำพิธีกรรมที่นำพุทธศาสนาเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการดูแลธรรมชาติ เช่น พิธีสืบชะตาสายน้ำ พิธีบวชต้นไม้ เป็นต้น

พิธีกรรมบวชต้นไม้ เป็นการประกอบพิธีกรรมโดยนำหลักพุทธศาสนาใช้ในกระบวนการอนุรักษป่าไม้ ซึ่งในช่วงเริ่มแรกนั้นการบวชต้นไม้มีลักษณะไม่เป็นทางการ “พระ 1-2 รูป จะนำจีวรไปผูกกรอบต้นไม้ พร้อมกับพิมพาคาถา ขณะเดียวกันฆราวาสจะนำจีวรไปผูกตามต้นไม้เช่นกัน” แต่ภายหลังได้มีการนำความเชื่อที่มีอยู่ดั้งเดิมในชุมชนมาผสานเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรม คือเชื่อในผีนางไม้ที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ ทั้งนี้พิธีกรรมมีลักษณะของการหลอมรวมทั้งสองความเชื่อเข้าด้วยกัน โดยมีการจัดวางสิ่งทีแสดงความเคารพต่อธรรมชาติร่วมกัน (Darlington, 2016) กล่าวคือการทำพิธีกรรมบวชต้นไม้ จะตั้งศาลเจ้าตามความเชื่อเรื่องผีนางของชาวบ้านในบริเวณข้างต้นไม้ และนำพระพุทธรูปตามหลักพุทธศาสนา มาตั้งบริเวณหน้าต้นไม้ เพื่อเป็นพระประธานในบริเวณใกล้เคียงกัน จากการปฏิบัติดังกล่าวสื่อความหมายที่ว่า

“พระพุทธเจ้าทรงเมตตาต่อบัณฑิตที่ชั่วร้าย และจะร่วมกันพิทักษ์คุ้มครองป่า” (Khuhacharoen, 1991) ทั้งนี้การผสมผสานความเชื่อทั้งสองเข้าด้วยกัน มิได้เป็นการเบียดทับแต่อย่างใด แต่เป็นการนำความเชื่อภายในชุมชนมาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม และขณะเดียวกันได้สร้างความรู้สึกร่วมกันให้ชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรม และดึงดูดการมีส่วนร่วมจากสมาชิกในชุมชน นอกจากนี้ในช่วงท้ายพิธีสงฆ์จะนำผ้าจีวรไปผูกและประพรมน้ำมนต์ให้แก่ผู้ร่วมพิธี รวมถึงให้ผู้ใหญ่บ้านตีมน้ำมนต์และให้สัตย์ปฏิญาณต่อหน้าพระพุทธเจ้าว่าจะปกป้องรักษาป่า การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวได้แฝงไว้ซึ่งการต่อรองทางความเชื่อ ทั้งตามหลักพุทธศาสนา พราหมณ์ และความเชื่อผีดั้งเดิม แต่การต่อรองเป็นไปในลักษณะของการผสานเข้าด้วยกัน

2. การต่อรองพิธีกรรมบวชต้นไม้กับหลักทางพุทธศาสนา

พิธีกรรมบวชต้นไม้ นับเป็นพิธีกรรมที่มีการต่อรองกับหลักทางพุทธศาสนา สามารถมองและตั้งคำถามต่อพิธีกรรมได้หลายมิติ ไม่ว่าจะเป็นการปฏิบัติตนของพระสงฆ์ที่เข้ามาประกอบพิธีกรรมมีความเหมาะสมหรือไม่ การบวชที่ปฏิบัติกับมนุษย์สามารถนำมาปฏิบัติกับต้นไม้ได้หรือไม่ หรือขัดต่อหลักของศาสนาหรือไม่ ทั้งนี้หากขาดการรับรู้ และความเข้าใจในพิธีกรรมดังกล่าว อาจนำมาสู่การโต้แย้ง และตีตราในแง่ลบใดแง่ลบหนึ่ง แต่ในปรากฏการณ์ความเป็นจริงนั้น พิธีกรรมบวชต้นไม้ไม่เพียงบุคคลที่นำผ้าจีวรมาเป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงการเคารพในธรรมชาติ และป้องกันไม่ให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่า ทั้งนี้พิธีกรรมบวชต้นไม้ไม่ได้มีการปฏิบัติเช่นเดียวกันกับการบวชของมนุษย์

โดยธรรมชาติกับพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด จากการศึกษาครั้งพุทธกาลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและนิทานชาดก พบว่าพุทธศาสนามีความสัมพันธ์และเห็นคุณค่าในการอาศัยประโยชน์ของธรรมชาติเป็นอย่างยิ่ง ดังในพุทธประวัติที่มีความเกี่ยวข้องกับป่าไม้อหลายประการ เช่น สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ และ ปรีนิพพาน รวมถึงวิถีชีวิตของเหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย ล้วนมีความเกี่ยวข้องและมีความสัมพันธ์กับป่า ต้นไม้และธรรมชาติทั้งสิ้น นอกจากนี้ พระศรีสรวงศ์ สิริภักโท กล่าวถึงหลักพุทธศาสนาว่า มีบทบัญญัติทางพระวินัย ห้ามมิให้พระภิกษุกระทำการอะไรที่เป็นการทำลายสภาพของป่าและต้นไม้ เช่น พระภิกษุรูปใดตัดทำลายต้นไม้ ถ้าเป็นต้นไม้มีเจ้าของหวงแหน ปรับอาบัติในฐานะทินนาทาน คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ ถ้าตัดกิ่งไม้ของตนหรือของวัด ปรับอาบัติในข้อที่เป็นการพราภุกุติคาม คือหักรานกิ่งใบ ดอกของต้นไม้ แม้แต่การทำลายต้นไม้ที่เป็นเมล็ดที่ปลูกได้แก่กิ่งของต้นไม้ ล้วนปรับเป็นอาบัติทั้งสิ้น (Phra Sri Siriphattho, 2016) จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมบวชต้นไม้ มิได้ขัดและบิดเบือนหลักศาสนาแต่อย่างใด แต่เป็นการนำวิธีทางศาสนาโดยอาศัยหลักธรรมคำสอนเรื่องความรู้จักบุญคุณ กตัญญูกตเวที และการเสียสละเพื่อส่วนรวมโดยรู้จักประมาณในการบริโภค เป็นต้น มาเป็นหลักพัฒนาจิตใจ ให้เกิดความสำนึกในความรักในธรรมชาติ

3. การต่อรองพิธีกรรมบวชต้นไม้กับความสัมพันธภาพทางอำนาจ

พิธีกรรมบวชต้นไม้ ได้แฝงไว้ซึ่งการต่อรองความสัมพันธ์ทางอำนาจซึ่งกันและกัน ระหว่างการบวชต้นไม้ของคนในชุมชนกับนโยบายของภาครัฐ ทั้งนี้ นโยบายของภาครัฐนับเป็นส่วนที่กระทบต่อความเป็นอยู่ชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นนโยบายปลูกพืชเศรษฐกิจ การให้สัมปทานพื้นที่ป่าแก่นายทุน หรือการดำเนินพื้นที่เขตป่าสงวน ซึ่งนโยบายดังกล่าวกระทบโดยตรงการดำรงอยู่ของชุมชน ดังในกรณีการบวชต้นไม้ของชาวบ้านชุมชนเขาลูกนก ตำบลอ่าวลึกเหนือ อำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ ร่วมกันนำผ้าจิวรไปพันรอบต้นไม้ขนาดใหญ่จำนวนมาก เพื่อทำพิธีบวชต้นไม้ไม่ให้เกิดการตัดโค่น คัดค้านการขออนุญาตทำสัมปทานระเบิดเขาย่อยหิน และสร้างโรงโมในพื้นที่รอบหมู่บ้าน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม พืชผลทางการเกษตร และสุขภาพของชาวบ้านในชุมชน (INN News, 2016) จะเห็นได้ว่าภาครัฐนำนโยบายต่าง ๆ มาเป็นเครื่องมือในการสร้างความถูกต้องและยุติธรรมเพื่อควบคุมดูแลพื้นที่ป่า

ในขณะเดียวกันเมื่อนโยบายจากภาครัฐลงสู่ชุมชน สิ่งที่คณะสงฆ์และชุมชนสามารถทำได้ คือการเจรจาต่อรอง แต่การต่อรองดังกล่าวอาจมิได้เป็นไปในลักษณะที่ตรงไปตรงมา แต่กระทำการผ่านการประกอบพิธีกรรมบวชต้นไม้ โดยเป็นการต่อสู้ต่อรองกับอำนาจของภาครัฐ แต่ในขณะเดียวกันชุมชนก็พยายามสร้างอำนาจของความสัมพันธภาพให้เกิดขึ้นกับกลุ่มตนในหลายมิติด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการจัดทำพิธีบวชต้นไม้และเชิญตัวแทนจากภาครัฐเข้ามีส่วนร่วม เพื่อเป็นเครื่องมือในการสร้างความชอบธรรม การเข้าไปดูแลพื้นที่ป่าของชุมชน และการยอมรับจากภาครัฐที่มีต่อพื้นที่บวชต้นไม้ กล่าวคือชุมชนนำพิธีกรรมบวชต้นไม้เป็นกลไกสร้างอำนาจให้กับชุมชน ซึ่งเมื่อตัวแทนภาครัฐเข้าร่วมในพิธี ก็เสมือนว่าภาครัฐยินยอมในการไม่เข้าไปบุกรุกตัดต้นไม้ในพื้นที่

นอกจากนี้ยังมีมติการต่อรองความสัมพันธ์ทางอำนาจในมิติของการนำพิธีกรรมมาใช้เป็นเครื่องมือของการส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในประเทศอีกด้วย ซึ่งปรากฏในข้อความข่าวขององค์การบริหารส่วนตำบลชะเตยเย็น อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรี โดยระบุข้อความว่า “องค์การบริหารส่วนตำบลชะเตยเย็น อำเภอชัยบาดาล จังหวัดลพบุรีร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชนเขาอ้ายโปด-เขาอีต่าง ได้จัดโครงการประเพณีบวชป่าสัปดาห์ท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ ประจำปี พ.ศ.2562 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมบำรุงรักษาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศน์ และอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น” (Subtikian Subdistrict Administration Organization, (2019) นอกจากนี้ในบางพื้นที่ คณะสงฆ์นำพิธีกรรมบวชต้นไม้มาใช้ในการสร้างความชอบธรรม เพื่อเข้าครอบครองดูแลพื้นที่ กำหนดอาณาบริเวณให้เป็นพื้นที่วัดหรือสำนักสงฆ์ และในขณะเดียวกันนั้นการประกอบพิธีกรรมมีการนำบทสวดทางพุทธศาสนามาเป็นกลไกในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ เคารพ และศรัทธาให้เกิดขึ้น เพื่อป้องกันมิให้เกิดการต่อต้าน คัดค้านระหว่างการประกอบพิธี ซึ่งจะเห็นได้ว่าภายใต้พื้นที่การประกอบพิธีกรรมบวชต้นไม้ของชุมชนแฝงไว้ซึ่งความทับซ้อนทาง

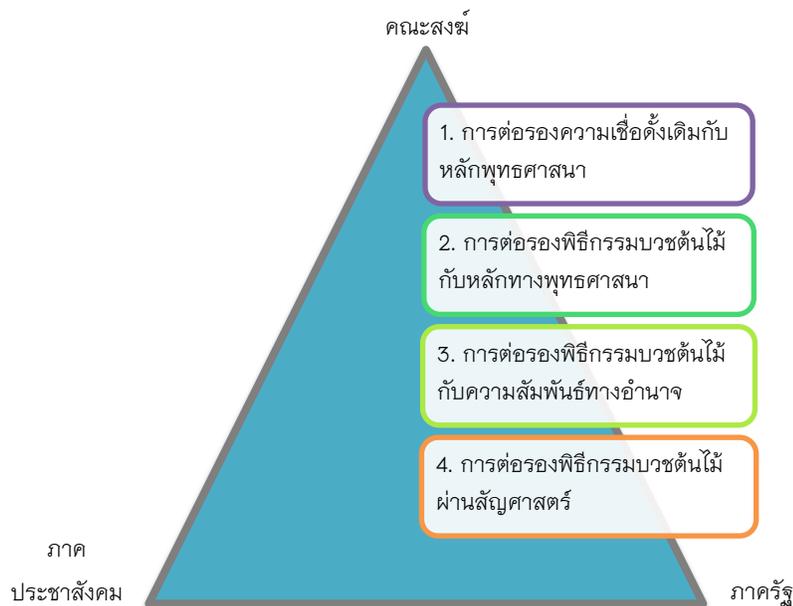
ความสัมพันธ์ของการนิยาม ก่อสร้าง หรือต่อรองทางอำนาจที่มีได้ตกอยู่ที่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง แต่อำนาจดังกล่าวได้เคลื่อนไหว ถ่ายเทไปตามบริบทความสัมพันธ์ทางสังคม

4. การต่อรองพิธีกรรมบวชต้นไม้ผ่านสัตวศาสตร์

พิธีกรรมบวชต้นไม้เป็นการต่อรองทางความสัมพันธ์โดยผ่านสัตวศาสตร์ หรือเป็นการทำความเข้าใจในความหมายของสิ่งที่ถูกสื่อออกมาโดยผ่านระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ทั้งที่สามารถสื่อความได้โดยตรง และการสื่อความแบบแฝง ซึ่งในการศึกษาถึงพิธีกรรมบวชต้นไม้ ได้แฝงไว้ซึ่งสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายในลักษณะต่าง ๆ เช่น ความเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร่องสิทธิการดูแลต้นไม้ และธรรมชาติของคนในชุมชน ความเชื่อในการเคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ โดยการนำบทสวดมนต์ทางพุทธศาสนามาใช้ประกอบพิธีกรรมเพื่อสร้างความศรัทธาให้แก่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม หรือการนำจักรพระมาใช้เชื่อมโยงสื่อถึงการเข้าสู่พิธีกรรมบวชต้นไม้ เป็นต้น ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างข้างต้น ล้วนแต่เป็นสัตวศาสตร์หรือสัญลักษณ์ที่สื่อความแฝงความหมายทั้งสิ้น

นอกจากนี้การร่วมกันจัดพิธีกรรมบวชต้นไม้ มิได้เป็นเพียงการร่วมกันดูแลต้นไม้ ป่าไม้และธรรมชาติของคนในชุมชนเท่านั้น หากแต่เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อความหมายถึงการเคลื่อนไหวของคนในชุมชน เพื่อเรียกร่องซึ่งการได้มาของอำนาจอันชอบธรรมในการดูแลพื้นที่ดังกล่าว โดยไม่ถูกแทรกแซงจากกลุ่มคนอื่นที่อยู่นอกพื้นที่ เช่น หน่วยงานภาครัฐ กลุ่มนายทุน หรือนักปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น ทั้งนี้การเรียกร่องดังกล่าวถูกถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม นับเป็นลักษณะการเรียกร่องแบบสันติวิธี โดยการสร้างชุดความรู้เกี่ยวกับการดูแลพื้นที่ป่าด้วยหลักทางพุทธศาสนา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้กลุ่มคนอื่นไม่อาจก้าวข้าม ล่วงล้ำความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรมดังกล่าวได้ เพราะความเชื่อและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมของสังคมไทย

จากประเด็นการต่อรองพิธีกรรมบวชต้นไม้ในมิติต่าง ๆ ข้างต้น สะท้อนให้เห็นความทับซ้อนของความสัมพันธ์บนพื้นที่การประกอบพิธีกรรมบวชต้นไม้ ซึ่งมิได้ราบเรียบ หรือหยุดนิ่ง แต่กลับเป็นพื้นที่ที่เต็มไปด้วยการโต้ตอบต่อรอง แฝงไว้ซึ่งอำนาจทางความสัมพันธ์ และสัญลักษณ์ที่ต้องการการตีความ เพราะการกระทำทุกอย่างมิได้สื่อสาร สื่อความหมายอย่างตรงไปตรงมา แต่กลับเคลื่อนไหวไปมาอย่างสลับซับซ้อน ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้สรุปภาพความสัมพันธ์ดังนี้

ภาพที่ 3 มิติการต่อรองผ่านพิธีกรรมบวชต้นไม้

การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์พิธีกรรมบวชต้นไม้ผ่านการจัดการศึกษา

การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์พิธีกรรมบวชต้นไม้ผ่านการจัดการศึกษา นับเป็นการขยายการรับรู้และสร้างความเข้าใจต่อพิธีกรรมดังกล่าวให้มีความชัดเจนมากขึ้น โดยผู้ศึกษาจำแนกประเด็นที่มีส่วนสัมพันธ์ต่อการจัดการศึกษาของผู้เรียน และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการให้ปรากฏขึ้นในการเรียนเรื่องมโนทัศน์พิธีกรรมบวชต้นไม้ ประกอบด้วย 4 มิติ คือ แบบเรียน ผู้สอน เทคนิคการสอนและสังคม

1. มิติของแบบเรียน ควรนิยามความหมาย อธิบายถึงลักษณะของพิธีกรรมบวชต้นไม้ในมิติที่หลากหลายและสอดคล้องกับปรากฏการณ์ความเป็นจริงในสังคม ทั้งนี้เพื่อป้องกันผู้เรียนยึดติดในความรู้เพียงมิติเดียว นอกจากนี้แบบเรียนควรใช้ภาพประกอบที่สร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เช่น การบวชต้นไม้ มักปรากฏภาพที่มีการนำผ้ามาผูกที่ต้นไม้ และประกอบพิธีกรรมโดยพระ แต่ในปรากฏทางสังคม มิติของพิธีกรรมบวชต้นไม้ไม่ได้เป็นความสัมพันธ์ที่หยุดนิ่ง แต่ในบางกรณีพิธีกรรมบวชต้นไม้ได้เป็นการเรียกร้องเพื่อไม่ให้รัฐเข้าควบคุมพื้นที่ดังกล่าว ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าการนิยามความหมาย และภาพประกอบในแบบเรียนมีส่วนสัมพันธ์ต่อการรับรู้ของผู้เรียนโดยตรง

2. มิติของผู้สอน การสอนสังคมศึกษาในเรื่องพิธีกรรมบวชต้นไม้ ผู้สอนควรเปลี่ยนแปลงจากการนิยามความหมาย และสร้างความเข้าใจที่ตายตัว เป็นการเปิดมิติการรับรู้ที่หลากหลาย ไม่ระบุงกรอบความรู้ในมิติเดียว หรือยึดแต่ความรู้ในตำรา แต่ผู้สอนต้องเปิดมิติการรับรู้ของผู้เรียนให้กว้างขึ้น สะท้อนให้เห็นมิติที่หลากหลายของพิธีกรรมบวชต้นไม้ เช่น เพื่ออนุรักษ์ต้นไม้ในลักษณะสร้างความร่วมมือภายใน

ชุมชน หรือเพื่อการเรียกร้องต่ออำนาจภาครัฐ ทั้งนี้หากผู้สอนเปิดมิติการเรียนรู้ของผู้เรียนให้กว้างขึ้น ก็ย่อมจะเป็นประโยชน์ต่อการมองและทำความเข้าใจต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว โดยไม่ยึดติดในมุมมองใดมุมมองหนึ่ง

3. มิติของเทคนิคการสอน เมื่อสอนในเรื่องพิธีกรรมบวชต้นไม้ ส่วนใหญ่ผู้สอนจะมุ่งเน้นการสอนแบบบรรยาย โดยขาดการขยายความ หรืออธิบายรายละเอียดนอกเหนือจากแบบเรียน ดังนั้นผู้สอนจำเป็นต้องขยายความ อธิบายเพิ่มเติมในข้อความที่น่าสนใจหรืออาจเป็นข้อความที่สร้างการรับรู้ในมิติเดียว นอกจากนี้ผู้สอนอาจนำเทคนิคอื่น ๆ มาใช้ในการสอน เพื่อเปิดมิติการคิดให้มีความหลากหลาย และสร้างการมีส่วนร่วมภายในห้องเรียน เช่น เทคนิคการสอนแบบระดมพลังสมอง (Brainstorming) ซึ่งเป็นการตั้งประเด็นปัญหา และให้ผู้เรียนช่วยกันระดมความคิด เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยคำตอบอาจไม่ได้มีเพียงคำตอบเดียว แต่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างหลากหลาย ทั้งนี้จะเห็นได้ว่าเทคนิคการสอนแบบระดมพลังสมอง (Brainstorming) อาจเป็นอีกเทคนิคหนึ่งที่เป็นเครื่องมือสร้างการมีส่วนร่วม และแลกเปลี่ยนมุมมองของผู้เรียน

4. มิติของสังคม การรับรู้ของประชาชนในสังคมส่วนใหญ่ผูกโยงกับการนำเสนอข่าวของสื่อสารมวลชน ฉะนั้นผู้ทำหน้าที่สื่อสารมวลชน หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จำเป็นต้องมีการตรวจสอบถ่วงน้ำหนักข้อมูล พร้อมกับเปิดกว้างในการนำเสนอข่าวสารประเด็นต่าง ๆ สืบเนื่องจากการนำเสนอข่าวที่ผ่านมามีการปิดกั้นการรับรู้ของสังคมหรือนำเสนอข่าวสารที่ไม่ครบถ้วน ซึ่งจะเห็นได้จากกรณีต่าง ๆ เช่น การนำเสนอเรื่องการบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนของกลุ่มชาวเขา แต่กลับไม่มีการบอกเล่ารายละเอียดว่าชาวบ้านใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ดังกล่าวก่อนที่จะมีการประกาศให้เป็นพื้นที่ป่าสงวน เป็นต้น

สรุป

การศึกษาเรื่อง “พิธีกรรมบวชต้นไม้: มโนทัศน์คลาดเคลื่อนของแบบเรียนสังคมศึกษา” ได้สะท้อนถึงความซับซ้อนที่เกิดขึ้นภายใต้การประกอบพิธีกรรมบวชต้นไม้ ซึ่งหากมองในมิติเดียวอาจสร้างความเข้าใจแค่เพียงพิธีกรรมที่เกิดขึ้นเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติเท่านั้น แต่ในปรากฏการณ์ความเป็นจริงกลับแฝงไปด้วยการขับเคลื่อนทางสังคมของกลุ่มคนต่าง ๆ ทั้งกลุ่มคณะสงฆ์ ภาคประชาสังคม และภาครัฐที่นำพิธีกรรมมาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างอำนาจและความได้เปรียบของตนเอง ประกอบกับสร้างพื้นที่ในการต่อรอง ตลอดจนนำสัญญาณทางศาสนาเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างพื้นที่ของความศักดิ์สิทธิ์ผ่านการประกอบพิธีกรรม และนำมาสู่การสร้างพื้นที่ของการต่อรองในมิติต่าง ๆ คือ 1) การต่อรองความเชื่อดั้งเดิมกับหลักพระพุทธศาสนา 2) การต่อรองการบวชต้นไม้กับหลักพระพุทธศาสนา 3) การต่อรองการบวชต้นไม้กับความสัมพันธ์ทางอำนาจ และ 4) การต่อรองการบวชต้นไม้ผ่านสัญญาณ ซึ่งการศึกษาครั้งนี้จะเป็น

ประโยชน์อย่างยิ่งต่อนักเรียนในการขยายพื้นที่การรับรู้และทำความเข้าใจ เพื่อนำไปสู่การสร้างกระบวนการคิดและวิเคราะห์ของนักเรียนต่อปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคม ที่ไม่ใช่แค่พิธีกรรมการบวชต้นไม้เท่านั้น แต่นักเรียนสามารถนำกระบวนการคิดและวิเคราะห์ไปใช้ขยายมิติการมองในความซับซ้อนอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมโลกทั้งในอดีตและอนาคต

References

- Athittaya, C. (1997). *Experience in the development of religious and cultural approaches: Evaluation research of the Chiang Mai Diocese Development Society Center*. Chiang Mai Diocese Development Society Center.
- Bouissac, P. (1998). Converging Parallels: Semiotics and Psychology in Evolutionary Perspective. *SAGE Journal*, 8(6), 731–753.
- Bourdieu, P. (1972). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. (1986). From Rules to Strategies. *Cultural Anthropology*, 1(1), 110–120.
- Chantawanit, S. (2012). *Sociology Theory*. Chulalongkorn University Book Center.
- Charoensin-o-larn, C. (2002). *Development discourse: power, knowledge, truth, identity, and others*. Krirk University.
- Comaroff, J. 1985. Bodily Reform as Historical Practice: The Semantics of Resistance in Modern South Africa. *International Journal of Psychology*, 20(4), 541–567.
- Darlington, S. M. (2016). *Tree ordination: Conservation of forests and the environment according to the Buddhist way*. Suan Ngern Meema.
- Foucault, M. (1982). The Subject and Power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795.
- Fuengfusakun, A. (2006). *Identity: Review of theory and framework*. National Research Council of Thailand Sociology National Research Council of Thailand.
- Fuengfusakun, A. (2008). *Anthropology of religion Basic concepts, theoretical debates*. Pongsawat Printing.
- INN News. (2016, June 24). *Krabi residents ordained objections to a stone mill concession*. SANOOK. <https://www.sanook.com/news/2017810/>
- Institute for Academic Quality Development. (2013). *Geography*. Institute for Academic Quality Development.

- Institute for Academic Quality Development. (2016). *Duty, citizenship, culture and way of life in society*.
Institute for Academic Quality Development.
- Kanchanaphan, A. (2006). *On the edge, peep in knowledge*. Matichon.
- Kanchanaphan, A. (2010). *Think like Michel Foucault think critically: From individual discourses to the turning point of the ego*. Chiang Mai University.
- Kuhacharoen, O. (1991). *Politics of forestry policy: a case study of the eucalyptus plantation policy*.
Faculty of Political Science, Thammasat University.
- Office of Academic Affairs and Educational Standards Office of the Basic Education Commission Ministry of Education. (2009). *Indicators and core content Social studies, religion and culture subject group according to the core curriculum of basic education*. Printing House, Agricultural Cooperative Assembly of Thailand.
- Phengkaew, N. (2019). *Inscriptions of the land: writings on culture and wisdom of Thai villagers*. Siam.
- Phra Sri Siriphattho, S.(2016, February 5). *Tree ordination*. Joe30122520. <http://sasumsakhon.blogspot.com/>
- Prachakun, N. (2006). *Bodies Under Mastermind: The Genesis of Power in the Modern Way = Les corps dociles*. Kob Fai.
- Provost Nanthakhun, P. (n.d.). *Provost Nanthakhun*. Prakrupitak. <https://prakrupitak.wordpress.com/profile/>
- Sa-ngiampaisansuk, C. (2007). *Pierre Bourdieu, the economy of symbolic property*. Chulalongkorn University Book Center.
- Songsiri, W. (2007). *Ghost and Buddhism and belief in Dan Sai society The Spiritual Balance of Villagers in the Man Bar Basin*. Lek–Praphai Wiryaphan Foundation.
- Subtakian Subdistrict Administration Organization. (2019). *Traditions of the Ordination of the Forest, Ecotourism Week of 2019*. Chai Badan District Community Development Office.
- Wallipodom, S. (2017). *Buddhism and belief in Thai society*. Lek–Praphai Wiryaphan Foundation.